

Renata Mikitiuk

**STRUKTURA I LICZEBNOŚĆ SZKÓŁ POWSZECHNYCH
NA TERENIE OKRĘGU SZKOLNEGO LUBELSKIEGO
W LATACH 1944-1947**

Proces niszczenia majątku szkolnego rozpoczął się wraz z okupacją hitlerowską i trwał przez cały jej okres. Wiele budynków szkolnych zostało zupełnie zniszczonych. Część uległa znacznej dewastacji i wymagała natychmiastowego remontu, a nieliczne z tych, które zachowały się w stanie względnie dobrym, zajęła ludność cywilna na mieszkania. Z chwilą wyzwolenia spod okupacji hitlerowskiej ośrodki miejskie stały się miejscem stacjonowania polskich i sowieckich oddziałów wojskowych. Budynki szkolne ze względu na swoje rozmiary często przeznaczano na koszary wojskowe bądź szpitale dla rannych Żołnierzy. W następstwie tych działań w wielu miejscowościach nie było lokalu, w którym można by prowadzić zajęcia szkolne.

21 października 1944 r. Resort Oświaty zlecił Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego zebranie informacji o stanie budynków szkolnych, o rozmiarach zniszczeń w celu zorganizowania odpowiedniej pomocy (odbudowy bądź remontu)¹.

¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (A PL), Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego (KOSL), 129, Pismo Resortu Oświaty dotyczące akcji odbudowy i remontu budynków szkolnych.

Dokonano zbilansowania ilości i wysokości poniesionych strat, które w przypadku szkolnictwa powszechnego przedstawia tabela 1 (bez powiatu siedleckiego)².

Tabela 1. Liczba zniszczonych budynków szkolnych - szkolnictwo powszechne.

	Powiat	Ogółem	100%	95-75%	75-50%	50-30%	Poniżej 30%
1.	Biała Podlaska	21	3	1	4	2	11
2.	Biłgoraj	23	2	1	5	11	4
3.	Chełm	11	6	2	1	-	2
4.	Hrubieszów	49	22	6	3	3	15
5.	Krasnystaw	15	2	2	-	-	11
6.	Kraśnik	8	-	3	-	2	3
7.	Lubartów	5	-	-	1	1	3
8.	Lublin -m	3	1	-	1	-	1
9.	Lublin- pow.	12	-	-	1	1	4
10.	Łuków	13	4	3	1	2	3
11.	Puławy	21	4	-	8	4	5
12.	Radzyń Podl.	17	-	-	3	2	12
13.	Tomaszów Lub,	37	5	-	7	3	22
14.	Włodawa	21	4	5	1	2	9
15.	Zamość	29	5	3	4	2	15
	Razem	285	58	26	40	35	120

Źródło: J. Doroszewski, *Szkolnictwo polskie w dystrykcie lubelskim podczas wojny i okupacji hitlerowskiej*, „Zeszyty Majdanka” 1991, t. XIII, s. 56.

Według E. Horocha szkolnictwo powszechne na Lubelszczyźnie w okresie okupacji hitlerowskiej straciło ponad 30% budynków³.

16 VIII 1944 r. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego wystosowało specjalne pismo do gminnych rad narodowych, w którym apelowało o otwieranie szkół na swoim terenie. Rady miały zabezpieczyć lokale szkolne i ich wyposażenie oraz przy pomocy nauczycieli zebrać znajdujące się w rękach prywatnych wszelkie

² J. Doroszewski, *Szkolnictwo polskie w dystrykcie lubelskim podczas wojny i okupacji hitlerowskiej*, „Zeszyty Majdanka” 1991, T. XIII, s. 56.

³ E. Horoch, *Szkolnictwo w pierwszych latach po wyzwoleniu*, „Rocznik Ogniska Nauczycielskiego w Lublinie” 1971, T. III, s. 225.

pomoce naukowe, w tym również książki⁴, W pierwszej kolejności do 30 sierpnia miały przeprowadzić remonty budynków szkolnych, a w miejscowościach które nie posiadały własnych pomieszczeń, wynajmując odpowiednie lokale. Klasy lekcyjne w dniu rozpoczęcia zajęć miały posiadać niezbędny sprzęt szkolny i gospodarczy⁵.

Mimo braków kadrowych i trudności lokalowych zdecydowana większość szkół powszechnych na Lubelszczyźnie istniejących przed wojną podjęła pracę 1 IX 1944 r.

W 1939 r. na terenie okręgu funkcjonowały 1963 publiczne szkoły powszechne, w tym: 1275 szkół I stopnia (o 1 i 2 nauczycielach), 386 szkół II stopnia (o 3 i 4 nauczycielach) oraz 302 szkoły III stopnia (o 5 i większej liczbie nauczycieli), Z tych danych wynika, że szkół I stopnia było prawie 65%, w odniesieniu do ogólnej

Trudno jest ustalić dokładną liczbę szkół, które podjęły pracę 1 września 1944 r. Administracja nie prowadziła w tym czasie odpowiedniej ewidencji. Dane przytaczane przez różne źródła znacznie różnią się między sobą. Niekiedy uważa się, że 1 IX 1944 r. na Lubelszczyźnie zostały otwarte wszystkie szkoły. Takie stanowisko zajął ówczesny kierownik Wydziału Ogólnego Resortu Oświaty E. Kureczko twierdząc, że w okręgu lubelskim z dniem 1 IX otwarto wszystkie szkoły powszechne, średnie ogólnokształcące i zawodowe. Stan ten, znając ogólną sytuację kraju, był oczywiście niemożliwym do osiągnięcia, Natomiast Adela Gadzińska uważała, że w dniu 1 września czynnych było około 1800 szkół powszechnych, co stanowiło prawie 80% czynnych przed wojną. Liczby te również wydają się zawyżone⁷.

Stanisław Mauersberg podaje, że na początku września czynnych było 1475 szkół powszechnych, do których uczęszczało 222 821 uczniów (nie jest uwzględniony powiat lubartowski). Dane z poszczególnych powiatów zawiera podane zestawienie⁸:

⁴ J. Doroszewski, *Główne kierunki rozwoju szkolnictwa podstawowego na Lubelszczyźnie w latach 1944-1948*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 1988, t. XIII-XIV, s. 183.

⁵ Tenże, *Odbudowa i reorganizacja szkolnictwa podstawowego na Lubelszczyźnie w latach 1944-1948* (maszynopis artykułu przesłany na konkurs historyczny, znajduje się w zbiorach Archiwum Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego), s. 1.

⁶ APL, KOSL, 35, Stan szkolnictwa powszechnego w 1939 r.

⁷ J. Doroszewski, *Trudności, problemy i osiągnięcia szkolnictwa podstawowego na Lubelszczyźnie w latach 1944-1948*, [w] *Szkolnictwo Lubelszczyzny w XVIII-XX wieku. Studia i rozprawy*, pod red. R. Kucha, Lublin 1993, s. 144,

⁸ S. Mauersberg, *Reforma szkolnictwa w Polsce w latach 1944-1948*, Warszawa 1974, s. 39-40.

1. Biała Podlaska	136	15130
2. Biłgoraj	78	10526
3. Chełm	128	15 585
4. Hrubieszów	57	8 416
5. Kraśnik	100	18 381
6. Krasnystaw	120	18 578
7. Lublin - miasto	27	9 850
8. Lublin - powiat	158	24 038
9. Łuków	140	19 790
10. Puławy	53	10 293
11. Radzyń Podlaski	98	14 412
12. Siedlce	128	20 727
13. Tomaszów Lub.	70	10 583
14. Włodawa	72	8 327
15. Zamość	110	18 185
Razem:	1 475 szkół	222 821 uczniów

Otwieranie szkół nie przebiegało jednakowo w całym województwie. W miejscowościach powiatu puławskiego i kraśnickiego, które znalazły się w obszarze frontowym, nie można było od razu otworzyć szkół z powodu ewakuowania ludności. Dlatego też w powiecie puławskim uruchomiono tylko 53 szkoły (na 141 przed wojną), a w kraśnickim 100 szkół (na 132). Największe trudności istniały w powiatach południowych i wschodnich, skąd ludność ukraińska, zamieszkująca tu w znacznym procencie, wyjeżdżała do Związku Radzieckiego. W powiecie biłgorajskim w połowie grudnia czynne były 72 szkoły (107 przed wojną). Pracowało w nich 161 nauczycieli (przed wojną 311). Jedynie w gm. Frampol podjęły działalność wszystkie szkoły. W innych gminach, jak np. Babice, Biszczka, Wola Różaniecka, czynne były po jednej lub dwie placówki, szkoły zaś wyżej zorganizowane w wielu przypadkach pracowały przy niepełnej obsadzie z powodu braku nauczycieli. Istniejące szkoły w olbrzymiej większości miały po 1 lub 2 nauczycieli i realizowały program 4 lub 5 klas. Z 13 szkół II i III stopnia zaledwie 3 szkoły spełniały rolę szkół zbiorczych. Dodatkowym problemem była niska frekwencja uczniów na zajęciach lekcyjnych, np. w szkole w Soli zatrudniającej trzech nauczycieli, 13 XII liczba dzieci obecnych w szkole wynosiła około 35%⁹.

Znacznie lepsza sytuacja panowała w powiecie lubelskim, gdzie w połowie września czynne były już wszystkie szkoły (158), w których pracowało 413 nauczycieli

⁹ S. Pieczkowski, *Początki odbudowy szkolnictwa powszechnego na Lubelszczyźnie w 1944 roku*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 1980, s. 177.

i uczęszczało 25 tys. uczniów, Poprawa sytuacji wyrażała się też w zwiększeniu liczby pełnych szkół 7-klasowych do 40, przy czym 26 szkół o 3 i 4 nauczycielach również realizowała program 7 klas. Zmniejszyła się do 11 liczba szkół o 1 nauczycielu¹⁰,

W powiecie łukowskim na 145 przedwojennych szkół czynnych było 126, do których uczęszczało około 19 tyś. dzieci. Brakowało około 70 nauczycieli. W związku z tym w szkołach dotkniętych brakiem kadry pedagogicznej na jednego nauczyciela przypadało nawet do 80 uczniów. W niektórych szkołach wyżej zorganizowanych brakowało po 2-3 nauczycieli. Trudności pogłębiało nieregularne uczęszczanie dzieci do szkoły, które wahało się od 60% do 90% zapisanych, Lepsza sytuacja panowała w powiecie siedleckim, gdzie czynne były prawie wszystkie szkoły - 128. Pracowało w nich ponad 400 nauczycieli (więcej niż przed wojną). Naukę pobierało 21 tys. uczniów. Dzięki zaangażowaniu nauczycieli w szkołach tych ocalało sporo pomocy naukowych i książek pochodzących z bibliotek. Na przykład kierowniczka Szkoły nr 1 w Siedlcach, A. Wiśniewska, zorganizowała wśród rodziców przechowanie map, obrazów do nauki historii i geografii oraz około 1500 książek¹¹.

Podsumowując, według danych sporządzonych przez Kuratorium na dzień 1 XII 1944 r., w Okręgu Szkolnym Lubelskim funkcjonowało 1587 szkół powszechnych, szkół nieczynnych w tym dniu było 439. Szkoły na własność posiadały 842 budynki, wynajmowały 815. Łącznie dzieci uczyły się w 3913 salach lekcyjnych. Do szkół uczęszczało 122817 chłopców i 112702 dziewcząt¹²,

Powyższe dane dotyczą szkół państwowych. Należy zaznaczyć, że w Lubelskim funkcjonowało również kilka prywatnych szkół powszechnych. Pierwsze z nich powstały już w 1944 r. W Lublinie: Marii Piotrowskiej (im. J. Kochanowskiego), Jolanty Sadowskiej oraz ss Kanoniczek i ss Urszulanek. W Białej Podlaskiej właścicielką szkoły była Maria Bratkowska. Władze oświatowe zezwalały na funkcjonowanie tego typu szkół, chciały aby jak największą ilość dzieci objąć obowiązkiem szkolnym. Ponadto szkoły te odciążały budżet państwa. W pierwszym roku szkolnym, w placówkach tych podjęło naukę 677 uczniów, przy zaangażowaniu 31 pedagogów (tabela 2)¹³.

¹⁰ Ibidem, s. 177-178.

¹¹ Ibidem, s. 178.

¹² APL, KOSL, 37, Dane statystyczne dotyczące publicznych i prywatnych szkół powszechnych w KOSL z dnia 1 XII 1944 r.

¹³ J. Doroszewski, *Trudności, problemy i osiągnięcia szkolnictwa podstawowego na Lubelszczyźnie w latach 1944-1948*, [w:] *Szkolnictwo Lubelszczyzny w XVIII-XX wieku. Studia i rozprawy*, pod red. R. Kuchy, Lublin 1993, s. 155,

Tabela 2. Prywatne szkoły powszechne

Powiat	1944 -1945		
	Liczba szkół	Liczba nauczycieli	Liczba uczniów
Biała Podlaska	1	5	100
Lublin (n1)	4	26	577
Razem	5	31	677

Źródło: *Trudności, problemy i osiągnięcia szkolnictwa podstawowego na Lubelszczyźnie w latach 1944-1948*, [w:] *Szkolnictwo Lubelszczyzny w XVIII-XX wieku. Studia i rozprawy*, pod red. R. Kuchy, Lublin 1993, s. 155.

Trzy szkoły prowadzone były przez osoby prywatne: Marię Piotrowską, Jolantę Sadowską, Marię Bratkowską, dwie przez zakony.

Placówki te ze względu na niewielką liczebność zarówno szkół (tylko 5) jak i uczniów w porównaniu ze szkołami publicznymi nie odgrywały zbyt dużej roli w procesie edukacyjnym.

Natomiast niezwykle pożądanymi formami kształcenia w stopniu podstawowym dla osób, które nie ukończyły szkoły powszechnej i nie podlegały już obowiązkowi szkolnemu, były szkoły i kursy dla dorosłych. Od sierpnia do końca grudnia powstało 627 form kształcenia na poziomie podstawowym i początkowym, w tym 251 form określanych mianem szkół powszechnych dla dorosłych, 170 kursów o Polsce, 70 kursów dla przedpoborowych i 136 kursów nauki początkowej (tabela 3). Należy zaznaczyć, że formą którą nazywano „szkołą” w 1944/45, obejmowała również tę formę pracy, którą w roku następnym okólnik nr 43 z dnia 29 VIII 1945 r. określił mianem kursu doksztalającego. W sumie w szkołach powszechnych dla dorosłych, na kursach o Polsce i dla przedpoborowych zorganizowanych na Lubelszczyźnie w roku 1944/45 uczyło się 6 608 osób. Poza tym setki analfabetów uczęszczały na kursy nauczania początkowego¹⁴.

¹⁴ J. Saran, *Szkoły i kursy w zakresie kształcenia podstawowego dorosłych na Lubelszczyźnie w latach 1944-1975*, [w:] *Szkoła XX wieku w procesie przeobrażeń organizacyjno-programowych. Wybrane zagadnienia, studia i rozprawy*, pod red. R. Kucha, Lublin 1991, s. 270-272.

Tabela 3. Formy oświaty dorosłych na poziomie podstawowym - rok 1944

Lp.	Powiat	Kursy o Polsce	Szkoły dla dorosłych	Kursy dla przedpoborowych	Kursy nauki początkowej	Razem
1.	Biała Podlaska	15	8	10	15	48
2.	Biłgoraj	8	31	8	20	67
3.	Chełm	30	26	4	3*	63
4.	Hrubieszów	10	5	-	1	16
5.	Krasnystaw	10	4	8	15	37
6.	Kraśnik	22	29	4	11	66
7.	Lubartów	13	14	—	—	27
8.	Lublin -m	1	2	—	—	3
9.	Lublin - pow.	16	30	16	16	78
10.	Łuków	10	10	10	10	40
11.	Puławy	11	15	2	10	38
12.	Radzyń Podlaski	4	17	4	—	25
13.	Siedlce	5	16	3	9	33
14.	Tomaszów Lub.	4	34	—	3	41
15.	Włodawa	10	7	—	8	25
16.	Zamość	1	3	1	15	20
	Razem	170	251	70	136	627

Źródło: J. Saran, *Szkoły i kursy w zakresie kształcenia podstawowego dorosłych na Lubelszczyźnie w latach 1944-1975*, [w:] *Szkola XX wieku w procesie przeobrażeń organizacyjno-programowych, Wybrane zagadnienia, studia i rozprawy*, pod red. R. Kucha, Lublin 1991, s. 271.

* J. Saran podaje, że w powiecie chełmskim było zorganizowanych 30 kursów nauki początkowej.

Po przeanalizowaniu danych wynika, że było ich tylko 3. W tabeli 7 została uwzględniona poprawka.

Najwięcej szkół podstawowych dla dorosłych zorganizowano w powiatach tomaszowskim - 34, biłgorajskim - 31, lubelskim - 30 i kraśnickim - 29. Znikomą ilość utworzono w Lublinie tylko - 2, w powiecie zamojskim - 3. Wśród wymienionych form stanowiły one grupę najliczniejszą. W 16 powiatach zorganizowano w omawianym okresie aż 251. Najwięcej kursów o Polsce powstało w powiecie chełmskim - 30. Kursy dla przedpoborowych najczęściej organizowane były w powiecie Lublin - 16, Biała Podlaska i Łuków po 10, natomiast nie prowadzono takiej działalności w powiecie Hrubieszów, Lubartów, Lublin miasto, Tomaszowie i Włodawie. Bardzo istotne znacznie w systemie edukacyjnym miały kursy nauki początkowej obejmujące analfabetów. Najwięcej zorganizowano ich w powiecie

biłgorajskim. Jednak nie wprowadzono tych form w powiecie lubartowskim, Lublinie (miasto), radzyńskim.

Kompleksowego podsumowania stanu organizacyjnego szkolnictwa powszechnego dokonano w Lubelskiem na dzień 1 IV 1945 r. Tabela 4 zawiera dane dotyczące poszczególnych powiatów¹⁵.

Tabela 4. Szkoły powszechne czynne i nieczynne na Lubelszczyźnie według stanu na dzień 1 IV 1945 r.

Lp.	Powiat	Ogółem	Szkoły czynne		Szkoły nieczynne	
			liczba	%	liczba	%
1.	Biała Podlaska	138	123	89,1	15	10,9
2.	Biłgoraj	107	79	73,8	28	26,2
3.	Chełm	169	137	81,1	32	18,9
4.	Hrubieszów	173	75	43,3	98	56,7
5.	Krasnystaw	121	119	98,3	2	1,7
6.	Kraśnik	130	110	84,6	20	15,4
7.	Lubartów	118	98	83,1	20	16,9
8.	Lublin -m	25	25	100,0	—	—
9.	Lublin- pow.	160	159	99,3	1	0,7
10.	Łuków	139	127	91,4	12	8,6
11.	Puławy	134	106	79,1	28	20,9
12.	Radzyń Podlaski	102	98	96,1	4	3,9
13.	Siedlce	133	127	95,5	6	4,5
14.	Tomaszów Lub	89	77	86,5	12	13,5
15.	Włodawa	119	80	67,2	39	32,8
16.	Zamość	125	115	92,0	10	8,0
	Razem	1982	1655	83,5	327	16,5

Źródło: J. Doroszewski, *Główne kierunki rozwoju szkolnictwa podstawowego na Lubelszczyźnie w latach 1944-1948*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 1988, t. XIII-XIV, s. 186.

Z podanej ogólnej liczby szkół (1982) w 1655 (co stanowiło 83,5%) odbywały się zajęcia szkolne, ale jeszcze w 327 (16,5%) nie zdołano otworzyć. Z tabeli wynika, że sytuacja w powiatach była zróżnicowana, W najtrudniejszej sytuacji były powiaty południowo-wschodniej Lubelszczyzny, a zwłaszcza powiat hrubieszowski, w którym więcej niż połowa 56,7% szkół była nieczynna, w nieco lepszym

¹⁵ J. Doroszewski, *Główne kierunki...*, s. 186.

położeniu był powiat włodawski, gdzie na 119 placówek nie zdołano uruchomić 39 co stanowiło 32,8%, natomiast w biłgorajskim edukację rozpoczęto w 79 szkołach, nieczynnych z kolei było 28 (26,2%). Podstawowych przyczyn tego stanu należy doszukiwać się w działaniach wojennych i okupacyjnych, które pociągały za sobą ogromne zniszczenia tych terenów, w akcjach wysiedleńczych, Negatywny wpływ miała również działalność nacjonalistycznych ugrupowań ukraińskich. Natomiast w Lublinie, mimo trudnej sytuacji lokalowej, otwarto 100% szkół, w równie dobrej sytuacji był powiat lubelski, w którym tylko 1 szkoła nie podjęła pracy, co stanowiło zaledwie 0,7% istniejących placówek,

Zmianom ulegała również sarna struktura szkolnictwa powszechnego. Na zjeździe wójtów w dniu 26 stycznia 1945 r. stwierdzono, że pracę nad uruchamianiem i przebudową szkolnictwa można podzielić na etapy. Celem pierwszego było uruchomienie jak największej ilości placówek na warunkach dotąd obowiązujących. Zadaniem drugiej fazy miała być reorganizacja ustroju szkolnego. Resort Oświaty przekazał instrukcję pt. *Wytyczne organizacji pracy w publicznych szkołach powszechnych w roku szkolnym 1944/45*, która stanowiła początek przebudowy dotychczasowej szkoły powszechnej trzystopniowej w szkołę jednolitą. Najkorzystniejszą sytuacją byłoby utworzenie szkół III stopnia, a więc pełnych „siedmioklasówek” we wszystkich rejonach szkolnych. Działania te jednak wymagały czasu, nakładów finansowych i kadrowych dlatego też Resort Oświaty zalecił organizowanie tzw. szkół zbiorczych, tj. pełnych szkół III stopnia, opartych na podbudowie szkół niepełnych z czterema lub pięcioma niższymi klasami jednorocznymi dla dzieci młodszych¹⁶.

Mimo zachodzących zmian w dalszym ciągu dominowały szkoły I stopnia o jednym nauczycielu - 39,5% i o dwóch nauczycielach - 21,2%. Trochę mniej było szkół II stopnia: o trzech nauczycielach - 12,9% i o czterech - 6,9%. Szkoły III stopnia (o pięciu i większej liczbie nauczycieli) stanowiły nieco poniżej 1/5 ogółu (19,5%) (tabela 5)¹⁷.

¹⁶ KOSL, 10, Aktualne problemy i zadania szkolnictwa powszechnego a samorząd gminy. Referat wizytatora Tomasza Łyska wygłoszony na zjeździe wójtów województwa lubelskiego 26 11 1945 r.

¹⁷ J. Doroszewski, *Główne kierunki...* s. 187-158.

Tabela 5. Szkoły powszechne w województwie lubelskim według stopnia organizacyjnego (stan na dzień 1 V 1945 r.)

Lp.	Powiat	I stopnia			II stopnia		III stopnia
		Ogółem	o 1 nau.	o 2 nau.	o 3 nau.	o 4 nau.	o 5 i więcej nau.
1.	Biała Podlaska	135	83	19	12	4	17
2.	Biłgoraj	78	28	16	18	2	14
3.	Chełm	137	80	19	18	5	15
4.	Hrubieszów	75	33	14	5	6	17
5.	Krasnystaw	119	27	34	14	15	29
6.	Kraśnik	110	44	21	12	11	22
7.	Lubartów	98	40	26	12	7	13
8.	Lublin –m	24	-	-	-	-	24
9.	Lublin- pow.	159	51	39	19	9	41
10.	Łuków	127	38	35	22	10	22
11.	Puławy	106	36	19	17	12	22
12.	Radzyń Podlaski	98	36	21	19	9	13
13.	Siedlce	127	45	20	18	7	37
14.	Tomaszów Lub.	77	36	27	5	1	8
15.	Włodawa	80	49	16	4	2	9
16.	Zamość	115	33	27	20	12	23
	Razem	1665	659	353	215	112	326

Źródło: J. Doroszewski, *Główne kierunki...*, s. 188.

Mimo, że stan organizacyjny szkół nieznacznie uległ poprawie w stosunku do stanu przedwojennego, to nadal szkoły I i II stopnia były domeną terenów wiejskich. Na koniec omawianego roku szkolnego źródła podają następujące dane:

I stopnia:	wieś - 1012 szkół	miasto - 0 szkół
II stopnia:	wieś - 327 szkół	miasto - 0 szkół
III stopnia:	wieś - 243 szkół	miasto - 83 szkół
Razem:	wieś - 1582 szkół	miasto - 83 szkół
Ogółem - 1665 ¹⁸ .		

¹⁸ APL, KOSL, 9, Materiały sprawozdawcze na zjazd kuratorów okręgów szkolnych w dniach 9-11 czerwiec 1947 r.

Od początku odbudowy szkolnictwa, jak również w okresie Rządu Tymczasowego, władze oświatowe domagały się zwrotu budynków szkolnych, zajętych przez wojsko lub ludność cywilną.

Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego, wykorzystując fakt emigracji ludności ukraińskiej do ZSRR z wielu powiatów województwa, występowało z prośbą do Państwowego Urzędu Repatriacyjnego o wydanie stosownych instrukcji podległym urządzeniom w celu udostępniania niektórych pozostałych po Ukraińcach domów na tymczasowe pomieszczenia szkolne¹⁹.

Według danych Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego na dzień 1 XII 1945r. w województwie lubelskim funkcjonowało 1608 szkół powszechnych, z tego w środowisku wiejskim 1507 (710 - 47,1% o jednym nauczycielu, 364 - 24,1% o dwóch nauczycielach, 171 - 11,3% o trzech nauczycielach i 262 - 17,4% o czterech i więcej) i w miastach 101 szkół (1 - o 3 nauczycielach i 100 - o 4 i więcej). Ciągle nie zdołano otworzyć 313 szkół²⁰. Uzyskane wyniki przedstawiały się znacznie gorzej niż w całym kraju.

Dane te nieznacznie różnią się, z zestawieniem szkół powszechnych według obciążenia nauczycieli, gdzie podaje się liczbę 98 szkół funkcjonujących w miastach²¹. Z kolei, M. Krzyżanowski twierdzi, iż w tym okresie czynnych było 1 607 szkół, w tym 294 siedmioklasowe²².

Ze sprawozdania ministerialnego inspektora szkolnego z wizytacji szkolnictwa powszechnego w Okręgu Szkolnym Lubelskim ze stycznia 1946 r. wynika, że liczba szkół czynnych wynosiła 1 611, natomiast nieczynnych było 305. Dane dotyczące poszczególnych powiatów zawiera poniższa tabela 6²³.

¹⁹ Tamże, Pismo KOSL, do Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Lublinie, w sprawie budynków poukraińskich na cele szkolne z dnia 15 marca 1945 r.

²⁰ APL, KOSL, 9, Materiały sprawozdawcze na zjazd kuratorów okręgów szkolnych w dniach 9-11 VI 1947 r. Stan organizacyjny szkół w województwie lubelskim był niższy od średniej w kraju. Na dzień 1 XII 1945 r, w szkołach objętych ewidencją statystyczną w Polsce szkoły o trzech nauczycielach stanowiły 18,7%, a o czterech i większej liczbie nauczycieli - 66,4%. *Szkolnictwo w liczbach 1945/46*, Warszawa 1946, s. 22.

²¹ APL, KOSL, 34, Szkoły powszechne w miastach według obciążenia nauczycielstwa - stan na 1 XII 1945 r.

²² M. Krzyżanowski, *Rozwój placówek oświatowo-wychowawczych województwa lubelskiego w latach 1944-1963*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 1966, T. II, s. 38.

²³ AAN, Zespół Ministerstwa Oświaty, Departament Szkolnictwa Ogólnokształcącego, 1301, Sprawozdanie z wizytacji szkolnictwa powszechnego Okręgu Szkolnego Lubelskiego przeprowadzonej w dniach od 18 lutego do 3 marca 1946 r.

Tabela 6. Ilość czynnych i nieczynnych szkół powszechnych na terenie okręgu lubelskiego – stan na styczeń 1946 r.

Lp.	Powiat	Szkoły czynne	Szkoły nieczynne
1.	Biała Podlaska	116	21
2.	Biłgoraj	73	32
3.	Chełm	131	39
4.	Hrubieszów	86	16
5.	Krasnystaw	105	10
6.	Kraśnik	103	30
7.	Lubartów	90	27
8.	Lublin m.	26	—
9.	Lublin pow.	157	9
10.	Łuków	116	14
11.	Puławy	121	9
12.	Radzyń Podlaski	94	10
13.	Siedlce	120	13
14.	Tomaszów Lub.	78	24
15.	Włodawa	77	40
16.	Zamość	118	11
	Razem	1 611	305*

Zródło: AAN, Zespół Ministerstwa Oświaty, Departament Szkolnictwa Ogólnokształcącego, 1301, Sprawozdanie z wizytacji szkolnictwa powszechnego Okręgu Szkolnego Lubelskiego przeprowadzonej w dniach od 18 lutego do 3 marca 1946 r.

* W sprawozdaniu AAN, 1301, podano ilość szkół nieczynnych – 307, Po dokonaniu ponownych obliczeń suma wyniosła 305. W tabeli 2 uwzględniono poprawkę.

Najkorzystniej przedstawiała się sytuacja w Lublinie, gdzie nie notowano szkół nieczynnych oraz w powiecie lubelskim i puławskim, gdzie nie zdołano otworzyć tylko 9 szkół. Niewątpliwie najgorsza sytuacja panowała w powiecie włodawskim - 40 szkół nieczynnych i chełmskim tylko o jedną mniej.

Odnutowywany był powolny wzrost liczby szkół czynnych przy jednoczesnym spadku tych, których jeszcze nie zdołano otworzyć. Wskazują na to kolejne dane. Według stanu na 1 IV 1946 r. funkcjonowały 1683 szkoły, co stanowiło 87,4%, nieczynnych zaś było 243 (12,6%)²⁴, czyli w porównaniu do stycznia 1946 r. o 62 mniej.

²⁴ J. Doroszewski, *Główne kierunki...*, s. 185.

Z chwilą wyzwolenia całego kraju spod okupacji hitlerowskiej i powolną stabilizacją życia wzmógł się na Lubelszczyźnie ruch migracyjny ludności, który był widoczny również wśród nauczycieli. Przeniesienie się znacznej liczby nauczycieli na zachodnie i północne tereny Polski pogłębiło kryzys kadrowy, który uniemożliwiał zmiany strukturalne szkolnictwa. Podniesienie stopnia organizacyjnego dokonano tylko w nielicznych przypadkach. Na koniec roku szkolnego 1945/46 liczba szkół czynnych wzrosła do 1685, jednak najliczniejszą grupę stanowiły nadal szkoły z jednym nauczycielem - 764 (45,3%) oraz z dwoma - 388 (23%). W dalszym ciągu zbyt mało było szkół z trzema nauczycielami - 163 (9,7%) oraz z czterema i większą ich liczbą - 370 (22%) - tabela 7²⁵.

Tabela 7. Szkoły powszechne według liczby zatrudnionych nauczycieli. - stan z 1 VII 1946 r.

	Powiat	Ogółem	1n	2n	3n	4n i w
1.	Biała Podl.	117	62	20	10	25
2.	Biłgoraj	67	34	19	5	9
3.	Chełm	136	88	22	10	16
4.	Hrubieszów	93	58	16	1	18
5.	Krasnystaw	105	40	23	17	25
6.	Kraśnik	111	45	29	9	28
7.	Lubartów	99	57	24	3	15
8.	Lublin m.	26	—	—	—	26
9.	Lublin pow.	152	46	39	23	44
10.	Łuków	118	45	33	19	21
11.	Puławy	124	47	32	14	31
12.	Radzyń Podlaski	92	32	30	12	18
13.	Siedlce	157	77	27	12	41
14.	Tomaszów	80	34	25	9	12
15.	Włodawa	78	45	21	1	11
16.	Zamość	130	54	28	18	30
	Razem	1 685	764	388	163	370

Źródło: J. Doroszewski, *Główne kierunki...*, s. 188-189.

²⁵ Ibidem, s. 188-189; APL, KOSL, 10, Stan szkolnictwa powszechnego na koniec r. szk. 1945/46.

Zgodnie z instrukcją z 16 lipca 1945 r. szkoły o 1 nauczycielu powinny posiadać do 40 uczniów pobierających naukę w klasach I-IV. Następnie mieli być oni kierowani do szkół wyżej zorganizowanych. W szkołach z liczbą uczniów od 41 do 80 przewidziano 2 nauczycieli, uczących sześć roczników w zakresie programów 6 klas szkoły powszechnej. Gdy liczba uczniów w szkole o dwóch nauczycielach wynosiła od 81 do 120, realizowany miał być program nauczania tylko 5-ciu klas pełnej szkoły powszechnej. Starsze roczniki tych szkół powinny być kierowane do szkoły wyżej zorganizowanej²⁶.

Z zestawień liczbowych Kuratorium wynika, że w roku szkolnym 1945/46 w Okręgu Szkolnym Lubelskim funkcjonowało: 379 szkół zbiorczych, 129 pełnych i 1 174 szkoły niepełne²⁷.

Nie zawsze normy wyznaczane przez instrukcję mogły być realizowane w rzeczywistości, główną przeszkodą były braki lokalowe, a przede wszystkim braki kadry pedagogicznej.

W okręgu lubelskim, według danych Kuratorium, tylko około 200 szkół miało obciążenie odpowiadające normom instrukcji organizacyjnej, pozostała część tę normę przekraczała. Ze względu na liczbę dzieci było²⁸:

87 szkół	(5%)	z liczbą dzieci do 40
566 szkół	(33%)	z liczbą dzieci do 41 do 80
316 szkół	(19%)	z liczbą dzieci do 81 do 120
716 szkół	(43%)	z liczbą dzieci ponad 120.

Pierwsza połowa roku szkolnego 1946/47, w kwestii liczebności szkół nie przyniosła zasadniczej zmiany. Dane wskazują, że 1 II 1947 r. w Okręgu Szkolnym Lubelskim było 1 697 szkół, przy nieczynnych 213, Wyraźny wzrost nastąpił pod koniec roku szkolnego, według danych z 30 V 1947 r. liczba szkół powszechnych wzrosła w stosunku do lutego o 84 szkoły i wynosiła 1781. Jednocześnie do 129 zmalała ilość szkół nieczynnych²⁹.

Porównywalny stan liczbowy utrzymał się przez cały kolejny rok szkolny. Według danych na 1 XII 1947 r. szkół czynnych było 1798, a liczba nieczynnych

²⁶ APL, KOSL, 2, Instrukcja z dnia 16 VII 1945 r. dotycząca wytycznych organizacji szkół powszechnych w roku szkolnym 1945/46.

²⁷ Ibidem, 34, Zestawienie liczbowe szkół zbiorczych, pełnych i niepełnych w roku szkolnym 1945/46.

²⁸ Ibidem, 10, Stan szkolnictwa powszechnego na koniec roku szkolnego 1945/46.

²⁹ Ibidem, 9, Materiały sprawozdawcze na zjazd kuratorów okręgów szkolnych w dniu 9-11 VI 1947 r.; J. Doroszewski, *Trudności problemy i osiągnięcia...*, s. 145, podaje, że na dzień 1 II 1947 r. funkcjonowało 1693 szkoły.

zmała do 99. Na terenie Lublina, powiatu krasnostawskiego i łukowskiego wszystkie szkoły zostały otwarte. Stan ten obrazuje tabela 8³⁰.

Tabela 8. Szkoły powszechne czynne i nieczynne – stan na 1 XII 1947 r.

Lp.	Powiat	Ogółem	Szkoły czynne	Szkoły nieczynne
1.	Biała Podl.	136	118	18
2.	Biłgoraj	104	89	15
3.	Chełm	161	147	11
4.	Hrubieszów	116	102	14
5.	Krasnystaw	116	116	-
6.	Kraśnik	127	126	1
7.	Lubartów	117	114	3
8.	Lublin m.	26	26	-
9.	Lublin pow.	161	159	2
10.	Łuków	132	132	-
11.	Puławy	133	125	8
12.	R adzyń Podlaski	104	102	2
13.	Siedlce	133	130	3
14.	Tomaszów	107	104	3
15.	Włodawa	93	90	3
16.	Zamość	131	118	13
	Razem	1 897	1 798	99

Źródło: APL, KOSL, 52.

W omawianym roku szkolnym zmniejszyła się ilość szkół najniżej zorganizowanych, a zwiększyła liczba szkół z trzema bądź czterema nauczycielami. Mimo tego szkoły, w których pracował jeden nauczyciel były w dalszym ciągu najliczniejsze - 42,8%. Nastąpił jednak spadek o 2,5% w stosunku do roku szkolnego 1945/46. Szkoły z dwoma nauczycielami stanowiły 22,7%, nastąpił spadek w tej grupie o 0,3%, z trzema odpowiednio 10,4% i wzrost wynosił 0,7%, zaś z czterema i większą ilością nauczycieli – 24,1% i poprawa wyniosła 2,1%. Na poprawę sytuacji w szkolnictwie niewątpliwie miał wpływ wzrost liczby nauczycieli przygotowanych przez zakłady kształcenia nauczycieli³¹.

²⁰ Ibidem, s, 52, Stan szkolnictwa powszechnego na dzień 1 XII 1947 r.

²¹ J. Doroszewski, *Trudności, problemy i osiągnięcia.*, s. 149; idem, *Główne kierunki.*, s. 189-190.

Trudności lokalowe odczuwało szkolnictwo w całym kraju, ponieważ konieczność koncentracji wysiłków w zakresie odbudowy gospodarczej nie pozwalała na rozwijanie inwestycji szkolnych. Próbą złagodzenia sytuacji była zapoczątkowana w 1945 r. przez Ministerstwo Odbudowy tzw. akcja barakowa. Polegała ona na demontowaniu baraków pozostawianych przez okupanta i ponownym ich stawianiu w miejscowościach, gdzie nie zdołano pozyskać lokalu dla szkoły. Na Lubelszczyźnie akcją tą prowadzono w 1946 r., lecz jeszcze w 1947 r. stwierdzono konieczność postawienia takich baraków w 99 miejscowościach na terenie 10 powiatów³².

Departament Budownictwa Ministerstwa Odbudowy pismem z maja 1946 r. przydzielił dla województwa lubelskiego 50 szkolnych. Wysyłane baraki posiadały od 2 do 8 pomieszczeń³³. Zostały one przydzielone 4 powiatom: Kraśnik otrzymał 15 „izb” szkolnych, Puławy - 10, Siedlce - 15, Zamość - 10³⁴.

W sierpniu 1946 r. województwo lubelskie otrzymało kolejne 100 pomieszczeń szkolnych, przy czym Ministerstwo Odbudowy po raz kolejny, zobowiązało Kuratorium do ustalenia z Wojewódzkim Wydziałem Odbudowy³⁵ rozdziału przyznanych baraków oraz zachęcenia inspektorów szkolnych i kierowników szkół do współdziałania z samorządem przy sprowadzaniu i ustawianiu baraków³⁶.

Kuratorium wystosowało odpowiednie zapotrzebowanie do Wojewódzkiego Wydziału Odbudowy, prosząc o dokonanie przydziału według rozdzielnika: Biłgoraj - 15, Hrubieszów - 15, Puławy - 10, Łuków - 15, Siedlce 10, Tomaszów Lub. 15, Włodawa 15, Lublin (pow.) 5³⁷.

Dużo pracy Ministerstwo włożyło w odbudowę i remonty szkół. W pierwszej kolejności planowane były remonty tych budynków, które w najkrótszym czasie

³² Idem, *Trudności, problemy i osiągnięcia...*, s. 157.

³³ APL, KOSL, 132, Pismo Ministerstwa Odbudowy z dnia 22 maja 1946 r., w sprawie przydziału baraków na potrzeby szkół.

³⁴ Ibidem, Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego z dnia 27 sierpnia 1946 r., w sprawie przydziału baraków.

³⁵ Na mocy zarządzenia ministra odbudowy i ministra administracji publicznej z dnia 19 lipca 1945 r. zostały powołane Wojewódzkie Komisje Odbudowy, które koordynowały akcję odbudowy miast i wsi ze zniszczeń wojennych. Były organem opiniodawczym przy Wydziałach Odbudowy Urzędów Wojewódzkich (Monitor Polski z dnia 30 VIII 1945 r., nr 21). Dla szerszego uwzględnienia interesu szkolnictwa w zakresie odbudowy w pracach komisji uczestniczyli przedstawiciele Kuratorium. Tamże, 135, Odbudowa szkół wszelkiego typu w Okręgu Szkolnym Lubelskim.

³⁶ Ibidem, 132, Pismo Ministerstwa Odbudowy z dnia 6 sierpnia 1946 r., w sprawie przydziału baraków na potrzeby szkół.

³⁷ Ibidem, Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego z dnia 30 sierpnia 1946 r., w sprawie przydziału baraków na pomieszczenia dla szkół.

można było oddać do użytku. W drugiej kolejności te, których odbudowa wymagała znacznie dłuższego czasu i większych nakładów finansowych.

Zgodnie z zarządzeniem ministra oświaty z 22 IV 1945 r. KOSL, przedłożyło okręgowy wykaz zniszczonych budynków publicznych szkół powszechnych oraz przybliżony koszt odbudowy i remontów, który w sumie z poszczególnych powiatów (brak danych z powiatu siedleckiego) wynosił 118 061 040 zł³⁹. Koszty pokrywane były częściowo ze środków z budżetu państwa, częściowo przez samorządy. Dużą pomoc w tym względzie okazało społeczeństwo.

W latach 1944-1947 odbudowano 103 budynki szkół powszechnych w tym 14 w mieście i 89 na wsi, wyremontowano 246 obiektów (42 w mieście i 204 na wsi), zabezpieczono 14 (4 w mieście i 10 na wsi) oraz wybudowano 85 nowych szkół powszechnych (5 w mieście i 80 na wsi)⁴⁰.

Ciągle wiele budynków szkolnych zajmowały osoby fizyczne, różne instytucje i wojsko, Władze oświatowe apelowały o udostępnianie tych budynków dla potrzeb szkolnych. W tej sprawie podjęta została 18 sierpnia 1945 r. przez Radę Ministrów uchwała, w której apelowała o zwrot właściwym instytucjom oświatowym budynków stanowiących własność Państwa, samorządu oraz osób fizycznych, zajmowanych na cele mieszkalne bądź wojsko, a przeznaczonych na cele szkolne. Apel został powtórzony w uchwale z 29 maja 1946 r., w której: „Rada Ministrów po raz drugi wzywa poszczególnych ministrów i wojewodów do wydania stosowych zarządzeń celem opróżnienia budynków szkolnych najpóźniej do 15 lipca 1946 r.”⁴¹. W rzeczywistości uchwały te nie były do końca realizowane.

Ze względu na ograniczone możliwości budżetowe szkolnictwa państwowego, władze oświatowe zezwalały na funkcjonowanie szkół prywatnych (o czym była mowa w rozdziale drugim). W roku szkolnym 1945/46 powstała szósta prywatna szkoła powszechna w Klemensowie (pow. Zamość). Szkoła ta była prowadzona przez ss Franciszkanek. W tym kształcie szkolnictwo prywatne działało do 1948 r. (tabela 9)⁴².

³⁸ Ibidem, 129, Pismo Ministerstwa Oświaty do kuratoriów z dnia 22 kwietnia 1945 r. w sprawie odbudowy i remontu szkół.

³⁹ Ibidem, Wykaz zniszczonych publicznych szkół powszechnych na terenie KOSI.

⁴⁰ E. Florach, op.cit., s. 231.

⁴¹ APL, KOSL, 1066, Sprawy zwalniania budynków szkolnych zajętych na inne cele 1941-1946.

⁴² J. Doroszewski, *Trudności, problemy i osiągnięcia...*, s. 155.

Tabela 9. Prywatne szkoły powszechne w latach 1945-1948.

Powiat	1945-1946			1946-1947			1947-1948		
	Liczba szkół	Liczba naucz.	Liczba uczniów	Liczba szkół	Liczba naucz.	Liczba uczniów	Liczba szkół	Liczba naucz.	Liczba uczniów
Biała Podł.	1	11	94	1	5	134	1	5	129
Lublin (m)	4	32	846	4	31	954	4	29	899
Zamość	1	5	137	1	3	136	1	3	131
Razem	6	48	1 077	6	39	1 224	6	37	1 159

Źródło: J. Doroszewski, *Trudności, problemy i osiągnięcia...*, s. 155.

Często szkoły te wykazywały wyższy poziom nauczania od przeciętnego poziomu publicznych szkół powszechnych, Lepsze warunki materialne, mniejsze grupy uczniów i pełna obsada nauczycieli stwarzały w pewnych środowiskach zainteresowanie dla tego rodzaju placówek. Ponadto szkoły te dokładnie wypełniały wszystkie zarządzenia władz oświatowych⁴³.

Od początku istnienia szkolnictwa prywatnego traktowane było przez Ministerstwo Oświaty jako stan przejściowy. W miarę upływu czasu, według władz oświatowych, szkoły te przestały odpowiadać podstawowym założeniom polityki oświatowej. Twierdzono, że mają one charakter elitarny, opłaty za naukę ponoszą rodzice, szkoła nastawiona jest na zysk, co było sprzeczne z zasadami „szkoły demokratycznej”. Ponadto uważano, że często dochodzi do dowolnej interpretacji programu nauczania. Zarzuty te stały się przyczyną odebrania im uprawnień publicznych szkół powszechnych. Ostatecznej likwidacji powszechnego szkolnictwa prywatnego dokonano w latach 1948/49 i 1949/50⁴⁴.

Z kolei rozwój przeżywało szkolnictwo podstawowe dla dorosłych. W 1945/46 działały 24 szkoły z 1356 słuchaczami oraz 482 kursy z 9249 uczestnikami. W sumie z tych form korzystało 10 605 osób (tabela 10). Najwięcej szkół funkcjonowało w powiecie chełmskim — 8 i puławskim — 5. Najczęściej organizowano zespoły III stopnia obejmujące program najstarszych klas szkoły powszechnej. Jak wynika z tabeli 10 rok szkolny 1946/47 przyniósł duży spadek ilości form kształcenia, tym samym uczestników, ale w roku następnym nastąpił ponowny wzrost i osiągnięcie,

⁴³ APL, KOSL 9, Materiały sprawozdawcze na zjazd kuratorów okręgów szkolnych w dniu 9-11 VI 1947 r.

⁴⁴ Ibidem, 89, Odwołanie uprawnień publicznych szkół powszechnych nadanych szkołom prywatnym.

⁴⁵ Jan Saran twierdzi, że powyższe dane mogą być nieco zawyżone w stosunku do stanu faktycznego. J. Saran, op.cit., s. 274.

a nawet przekroczenie liczby uczestników kursów doksztalających w porównaniu do roku 1945/46 (z 9249 do 9425 osób), a w przypadku słuchaczy szkół nastąpiło ich podwojenie, w stosunku do 1945/46 (z 1356 do 2 601 osób).

Tabela 10. Formy kształcenia dla dorosłych w województwie lubelskim w latach 1945-1948.

Lp.	Forma kształcenia	Ilok	Rok szkolny		
			1945/46	1946/47	1947/48
1.	szkoły podstawowe	Szkół	24*	10	16
		Uczniów	1 356*	975	2 601
2.	kursy doksztalające	Kursów	482	242	381
		uczniów	9 249	4 747	9 425

Źródło: J. Saran, op.cit., s. 273,

*stan na 1 I 1946 r.

Przeważającą formą edukacji dorosłych były niewątpliwie kursy. Szkoły powstawały głównie w miastach i większych ośrodkach. Kursy charakteryzowały się większą elastycznością, mogły powstawać w zależności od potrzeb. Działały przede wszystkim na wsi⁴⁶.

Z ogólnej analizy wynika, że w omawianym okresie dążono do odbudowy szkolnictwa w tym, również szkolnictwa powszechnego na terenie Lubelszczyzny ze zniszczeń jakie spowodowała II wojna światowa. Mimo ogromnej dewastacji kraju, dotacje państwa i czynników samorządowych w tym zakresie były znaczne. Tempo odbudowy było szybkie, ale zależne od możliwości finansowych kraju.

⁴⁶ Ibidem, s. 277.